

УДК 069.4–047.44“2019”

© *Наталія ГАМАРНИК*

НАУКОВО-ГУМАНІТАРНИЙ МУЗЕЙНИЙ ПРОЕКТ «РОДИННА ПАМ'ЯТЬ ПРО ВІЙНУ». ПІДСУМКИ 2019 р.

Підбито підсумки гуманітарного проекту «Родинна пам'ять про війну» за 2019 р. у Національному музеї історії України у Другій світовій війні. Проаналізовано матеріали родин, які пережили нацистську окупацію та були учасниками німецько-радянської війни, що поповнили фондову колекцію музею і стали джерелом для дальшого дослідження історії війн.

Ключові слова: *німецько-радянська війна, Національний музей історії України у Другій світовій війні, музейний проект, родинна пам'ять, спогади, ГУЛАГ, Праведник народів світу, УГКЦ.*

І виростають покоління
котрі не чули тишини
О найстрашніше з літочислень –
Війна війною до війни!

Ліна Костенко

Ці слова поетеси чи не найчіткіше відтворюють історію українського народу у ХХ ст.: випробування війнами, репресії, геноциди, депортації, боротьба за державність і самоідентичність... Підтвердженням цьому є історії українських родин, що надійшли до музею у 2019 р. в межах проекту «Родинна пам'ять про війну»: 14 наративів (понад 230 музейних предметів).

Деякі з них уперше були презентовані на виставці «Родинна пам'ять про війну. Есеї». Десять родинних оповідей, десять есеїв, що відтворюють складну та суперечливу історію України у Другій світовій війні. Про кілька з них – детальніше.

«Милосердя у пеклі» – про родину Слободюків – Мосійчуків. На рівненській землі у с-щі Мізоч пустила коріння селянська родина Сидора та Юстини

Слободюків, у якій виховувалося троє дітей. У міжвоєнний період у селищі переважало польське та єврейське населення, утім, проживав і значний відсоток українців. За нацистської окупації, восени 1941 р., у с-щі Мізоч було створено гетто. У жовтні 1942 р. під час масових розстрілів євреїв дивом урятувалася дівчинка Софія Горштейн, однокласниця найстаршої доньки Слободюків – Марії. Родина, ризикуючи власним життям, майже рік переховувала дівчинку у своєму обійсті. А після однієї з облав Сидір Тимофійович перевіз Софію до своїх родичів, де вона таємно мешкала до вигнання нацистів. 12 липня 1943 р. стало трагічним для родини Слободюків. За допомогу євреям було заарештовано та страчено батька – Сидора Тимофійовича. А вже за місяць під час масштабного українсько-польського протистояння було спалено їхній будинок. Юстині Степанівні довелося з дітьми шукати прихисток у рідних. Невдовзі від туберкульозу померла наймолодша із доньок – Раїса. У 1946 р. найстарша – Марія Слободюк – одружилася з Павлом Мосійчуком. Проте щасливе родинне життя тривало недовго. У 1950 р. Мосійчуки були розкуркулені радянською владою і виселені до Хабаровського краю (Російська Федерація), де їх чекали життя в бараках, важкі умови праці і, як наслідок, підірване здоров'я. Уперше відвідати рідних у Мізочі Марія Сидорівна змогла лише в 1957 р. Через суд довелося повертати свій будинок, у якому проживав голова місцевого колгоспу. Лише в 1974 р. сім'я Мосійчуків змогла повернутися в Україну до рідної домівки. У 1992 р. Сидору, Юстині та Марії Слободюкам було присвоєно звання Праведника народів світу [1]. Фондозбірню музею поповнили документи, що розповідають про боротьбу родини за повернення до рідного дому, фото й особисті речі [2].

«Ти на мене чекай...» – історія родини Часників із Сумщини. Гнат Часник та Марія Мигирин поєднали свої долі у 1930-х рр. Проте незабаром їх розлучила війна. Гнат Сергійович був мобілізований до Червоної армії, служив сапером. Марія Прокопівна з двома маленькими дітьми, сином Анатолієм та донькою Ніною, пережила окупацію в рідному селі [3]. 9 травня 1945 р. від батька та чоловіка надійшов лист: «Вітаю Вас, мої дорогі, з Днем перемоги над німецькими загарбниками... У важкі часи, коли німець господарював у нашому домі, ти про мене не забувала... чекала на мене, тому зі мною нічого й не сталося...» [4]. Єдина реліквія з фронту, яку вдалося зберегти... А ще – портрети Гната, Марії та Ніни Часників, намальовані німецьким військовополоненим у Львові, де мешкала родина після війни [5]. За словами нащадків роду, з далеких воєнних доріг повернувся з важким пораненням брат дружини Григорій Мигирин, і з обпаленою душею – сестра Гната, остарбайтерка Марія.

«Валіза пам'яті». 9 травня 2019 р. до співробітників музею звернулася киянка Ніна Абрамович (Зоря) з пропозицією передати на зберігання світліну свого дідуся Івана Зорі, який загинув у квітні 1945 р. Вона ніколи його не бачила, але пам'ятала ті моменти, коли мама розповідала про свого батька й діставала з валізи пожовтілі фронтові фото: «Я бачила його [діда. – Авт.] на фотографіях, схованих у коричневій радянській валізі. Коричневій радянській валізі пам'яті...

З раннього дитинства я пам'ятаю цю маленьку валізу. Мама діставала її з шафи і показувала фото свого батька. З фото на мене дивився богатир у військовій формі. Він сидів у першому ряду на зборах партторгів, воїнів радянської армії. Він був найбільшим серед товаришів. Мій дід... А в тій коричневій валізі з фотографіями діда зберігалася архаїчна скринька, зшита вручну із листівок. В цій скриньці лежала похоронка...» [6]. Як згадує Ніна Михайлівна, її бабуся Марія Зоря (дівооче прізвище – Марусенко), втративши чоловіка, після війни повернулася із двома дітьми з евакуації в Україну. По дорозі додому, щоб не померти від голоду, вимінювала свої золоті прикраси, які їй колись дарував коханий чоловік Іван, на хліб та продукти для сина й доньки. Заміж більше Марія так і не виходила [7]. «Мій дід Зоря Іван Григорович оселився в Берліні. В Трептов-парку. Поруч з іншими переселенцями. Моя бабуся Марія була молодою, коли дід віддав перевагу чужині. В гості до нього вона не їздила... Тоді, за СРСР, це було з царини фантастики...» [6]. «Похоронка» на дідуся не збереглася, залишилася тільки архаїчна скринька з листівок. А ще фото... Довоєнні фото сестер бабусі Єлизавети й Катерини, які також утратили на фронті чоловіків [8]. Родинні реліквії (світлинки і скринька, у якій лежала «похоронка») та спогади з розповіддю про історію сім'ї Зоря, нині зберігаються у фондозбірні музею [9; 10; 6]. На війну пішли четверо материних братів Марусенків: Роман, Трохим, Олександр та Петро. Живим повернувся лише Роман. Під час дослідження було виявлено, що у фондовій колекції музею вже є сповіщення про загибель Івана Зорі, Трохима та Петра Марусенків [11; 12; 13].

«Дзвін». Трапляється так, що за розповіддю про один предмет криється історія випробувань цілої родини, а сам артефакт є свідком кількох історичних подій. Дзвін із будинку звичайної київської родини Никитюків... [14]. Побудований на початку ХХ ст., той дім пережив обстріли міста «червоною ордою» Муравйова в 1918 р., зазнавши сильних руйнувань. У нього поціливі снаряд, загорівся каркас даху, частина стін була пошкоджена. Відбудову закінчили аж напередодні Другої світової війни. Під час німецько-радянської війни 18 вересня 1941 р. в садибу знову влучив ворожий снаряд. Загинула господиня будинку Анастасія Гаврилівна, від осколків зазнав важкого поранення її син Микола. Понівечено було і сам дзвін. Навесні 1944 р. за постановою Кіровського (Печерського) райвиконкому м. Київ родину Никитюків виселяють, як і інших мешканців вул. Печерсько-Караваєвської. За рахунок цієї ділянки було розширено територію нинішнього Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України [15].

Родина почала споруджувати собі хату на вул. Ломаківській (нині – Мічуріна), 21 (будівництво закінчилося наприкінці 1950-х рр.). У листі до керівництва Ботанічного саду Ганна Никитюк із болем писала: «18 вересня 1941 р. від розриву бомби загинула моя мати, був важко поранений молодший брат... Під час окупації німецька влада нас вигнала з дому... Ми з батьком і сусідами пішли до Хотівського лісу (с. Хотів) і там жили з надією, що скоро повернуться "наші". Це сталося 6 листопада 1943 р., і ми під кулями та снарядами, проте щасливі,

поверталися додому. Відступаючи, німці на своєму шляху все палили. І як ми раділи, що наш будинок уцілів. Батько заплакав, став на коліна, перехрестився і поцілував землю. І ось у такий важкий час для всіх навесні 1944 р. за постановою уряду нас виселяють, точніше виганяють із нашої домівки. Територію віддають під ботанічний сад. Причому ні квартири, ні ділянки, ні компенсації не дали. Скаржитися не могли, всі шляхи для нас були закриті. Представники Печерського райвиконкому (вони нас виселяли) називали нас “німецькими”.. Ми перебували в окупації, і нас вважали ворогами народу... Зараз мені хочеться запитати, чому, з чієї провини ми жили дев’ять років у хліву. Чому нас називали “німецькі”?..» [15]. Питання донині залишається без відповіді... Довгий час пробитий осколком дзвін, який висів біля будинку, зберігав Микола Никитюк, після смерті якого сімейна реліквія перебувала в його доньки – Ніни Никитюк (онука Анастасії Гаврилівни), яка й передала її до музею. Нині цю унікальну річ представлено в експозиції нового виставкового проекту «Україна. Незакінчена війна...».

«Сповідники віри». Навесні 2019 р. відбулося знайомство з родиною Лисків із Львівщини. Крок за кроком нащадками роду та науковцями була відтворена історія Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) Володимира та Романа Лисків. Життєвий шлях о. Володимира Лиска коротко можна позначити такими віхами: пригодницьке прибуття селянського сина до м. Львів з бажанням здобути освіту; навчання у 5-й львівській гімназії, де він був найкращим учнем; студіювання теології в університетах Львова та Інсбрука, де здобув докторат; священничі свячення одержав у 1910 р. з рук митрополита Андрея Шептицького; душпастирював у м. Олесько, Городок, Сасів на Золочівщині у Львівській області. У 1936 р. о. Лиско був призначений деканом Золочівського деканату, який об’єднував 21 парафію. Як душпастир він відзначався надзвичайною ревністю, працездатністю і творчими пошуками дієвих способів поглиблення духовності парафіян та підлеглих священників. Вільний від душпастирської праці час теж віддавав людям. То йшов по селах як лектор, то організовував нові читальні, то засновував господарські й просвітницькі товариства, то домагався побудови нових громадських приміщень [16].

«Чекаю, як спасіння, того дня, коли хтось по мене приїде...» – з відчаєм змученої душі писав у січні 1955 р. дружині з таборів ГУЛАГу 73-річний душпастир Володимир Лиско [17]. У 1945 р. за відмову перейти у православ’я о. Володимир був заарештований. Вісім місяців перебував в ув’язненні. У жовтні 1948 р. його знову заарештували й засудили на 10 років мордовських таборів. У березні 1955 р. з украй підірваним здоров’ям та незломленим духом він був звільнений і повернувся у м. Львів. Хоча був важкохворим, відправляв і надалі підпільно богослужіння у греко-католицькому обряді. Не забували про Володимира Лиска й органи КГБ. Не раз улаштовували перевірки та обшуки в будинку, конфісковували богословську літературу, допитували. Завдяки турботі рідних о. Володимир прожив іще дев’ять років. Він помер 19 вересня 1964 р. Реабілітований через три

десятиліття. Фондову колекцію поповнили родинні фото, документи й церковне начиння священика [18].

Син відомого душпастиря Роман Лиско – також священик УГКЦ. У 1939 р. за порадою митрополита Андрея Шептицького певний час учителював у селах Львівської області. Разом із дружиною охоче навчав молодь. Уже через два роки був призначений парохом. Відмовившись перейти у православ'я, зазнавав утисків з боку радянської влади, тому став нелегальним священиком. У вересні 1949 р. о. Романа заарештували. Через місяць 35-річним він помер від тортур у Тюрмі на Лонцького, що у м. Львів. 27 червня 2001 р. відбувся обряд беатифікації о. Романа Лиска [19].

В одному з протоколів допитів Романа Лиска записано: «Гуньовська Олександра з 1945 р. до літа 1947 р. переховувалася в мене від органів радянської влади тому, що вона тісно була пов'язана з ОУН, а також сама працювала в підпіллі ОУН...» [20]. Хто ж така Олександра Гуньовська? З'ясувалося, що це сестра дружини о. Романа. Членкиня ОУН, активна учасниця українського визвольного руху, загинула в 1947 р. під час сутички з військами НКВД [21]. У 2014 р. племінник Олександри Гуньовської Мирослав Боднар, рятуючись від бойових дій на Сході України, виїхав із м. Донецьк до родичів на Львівщину. У 2017 р. під час ремонту старої хати родичів у м. Новий Розділ Львівської області знайшов (під стріхою) заховану планшетку, де зберігалися документи Олександри Гуньовської: паспорт виданий 13 квітня 1940 р., залікові книжки Львівського державного медичного (фармацевтичного) інституту та ін. Родина тікала з Донбасу від сучасної російсько-української війни, а потрапила у війну 1940-х рр.! У березні 2019 р. ці документи були передані на зберігання до музею [22].

Проект «Родинна пам'ять про війну» діє вже сім років – від 2012 р. За цей час зібрано 169 комплексів матеріалів, понад 2340 музейних предметів.

Джерела та література:

1. *Генеральний каталог. – М.С. Мосійчук // Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (далі – фонди НМІУДСВ).*
2. *Документи, фото та особисті речі родини М.С. Мосійчук // Фонди НМІУДСВ. – КН-276181–276199.*
3. *Генеральний каталог. – Г.С. Часник // Фонди НМІУДСВ.*
4. *Лист Часника Г.С. дружині. 09.05.1945 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276853. – Д-71326.*
5. *Портрети Часника Г.С., Часник М.П. та Часник Н.Г. 04.1946 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276855. – ОМ-3708; КН-276857. – ОМ-3710.*
6. *Лист Абрамович (Зорі) Н.М. до Національного музею історії України у Другій світовій війні // Фонди НМІУДСВ. – КН-276847. – Д-71325.*
7. *Генеральний каталог. – І.Г. Зоря // Фонди НМІУДСВ.*
8. *Фото Марусенко Є.С. та Марусенко К.С. з дітьми. 1930-ті рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276851. – Ф-35526.*
9. *Фото Зорі І.Г. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276848. – Ф-35523; КН-276851. – Ф-35526; НД-31417–31420.*

10. Декоративна саморобна скринька Зорі М.С. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276852. – РР-3071.
11. Сповідання про загибель Зорі І.Г. // Фонди НМІУДСВ. – ТФ-5442/16.
12. Сповідання про загибель Марусенка Т.С. // Фонди НМІУДСВ. – ТФ-5442/17.
13. Сповідання про загибель Марусенка П.С. // Фонди НМІУДСВ. – ТФ-5442/26.
14. Дзвін родини Никитюк. Поч. ХХ ст. // Фонди НМІУДСВ. – КН-277103. – РМ-2650.
15. Генеральний каталог. – Никитюк М.С. // Фонди НМІУДСВ.
16. Генеральний каталог. – Лиско В.В. // Фонди НМІУДСВ.
17. Лист Лиска В.В. дружині. 12.01.1955 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276387. – Д-71150.
18. Фото, документи та церковне приладдя Лиска В.В. // Фонди НМІУДСВ. – КН-276385–277098.
19. Генеральний каталог. – Лиско Р.В. // Фонди НМІУДСВ.
20. Купчик Л. Роман Лиско. Блаженний слуга Бога та вірний син України // Львів: Папуга, 2009. – С. 47.
21. Генеральний каталог. – Гуньовська О.М. // Фонди НМІУДСВ.
22. Документи Гуньовської О.М. // Фонди НМІУДСВ. – КН-277086–277090. – Д-71431–71435; КН-276376–275379.

© **Наталія ГАМАРНИК**

НАУЧНО-ГУМАНИТАРНИЙ МУЗЕЙНИЙ ПРОЕКТ «СЕМЕЙНАЯ ПАМЯТЬ О ВОЙНЕ». ИТОГИ 2019 г.

Подведены итоги гуманитарного проекта «Семейная память о войне» за 2019 г. в Национальном музее истории Украины во Второй мировой войне. Проанализированы материалы семей, которые пережили нацистскую оккупацию и были участниками Великой Отечественной войны, пополнившие фондовую коллекцию музея и ставшие источником для дальнейшего исследования истории войн.

Ключевые слова: немецко-советская война, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, музейный проект, семейная память, воспоминания, ГУЛАГ, Праведник народов мира, УГКЦ.

© **Nataliia HAMARNYK**

SCIENTIFIC-HUMANITARIAN MUSEUM PROJECT “FAMILY MEMORIES ABOUT THE WAR”. RESULTS OF 2019

The author summarized the results of the humanitarian project “Family Memories about the War” of 2019 in the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War. The author analyzes the materials of families who survived the Nazi occupation and were members of the German-Soviet War; the materials added the museum fund collection and became a source for further study of the history of the wars.

Keywords: German-Soviet War, National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, museum project, family memories, memories, Gulag, Righteous Among the Nations, Ukrainian Greek Catholic Church.